

- J. LINDEMANS, *Nog over de oorsprong van het woord «Pajot»*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, XIV, 1931-1932, blz. 349-352.
 G. RENSON, *Beknopte geschiedenis van Gaasbeek*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, XLVIII, 1965, blz. 211-228.
 G. RENSON, *Pajottenland*, in: *Wijn en Wijn*, jg. 1977, nr. 34.
 J. TWIJFFELLOOS (= De Gronckel), *'t Pajottenland gelijk het van oudtijds gestaen en geleghen is*, derde uitg., Brussel, 1852.
 R. VANNEROM, *Toeristische rondrit door het oude land van Edingen en omgeving in Zuid-West Brabant*, in: *H.O.L.V.E.O.*, I, 1973, blz. 23-84.
 J. VRANCKEN, *Pajottenland er is meer in U!* reeks artikelen in: *De Brusselse Post*, 1968-1974, vooral 15 september 1968.
 V. TREFOIS, *De bouw der boerenhoeven in de Zuidelijke Nederlanden*, Antwerpen, 1943.
 A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles*, deel I, Brussel, 1855, blz. 124, n. 1.

Tekening naar een jeugdwerk van Willy Mertens. Op dit schilderijtje kan men op de dakspits van een hoefetje-met-strodak, dat vóór een paar decennien nog te Vollezele bestond, de siljouet bemerken van een «pajotteke».

IS DE EERSTE VERTALING VAN DE BIJBEL IN MIDDELNEDERLANDS PROZA, VERVAARDIGD IN DE JAREN 1360-1384, HET WERK VAN EEN MONNIK VAN HET KARTUIZERKLOOSTER VAN HERNE ? (*)

door A. ROEYKENS

Onlangs kwam het kartuizerklooster van Herne (gesticht in 1314 (1) en door Jozef II opgeheven in 1783 (2)) in de belangstelling van de literatuurhistorici en filologen. Sinds verleden jaar immers wint de mening veld dat de eerste Nederlandse vertaling van het grootste gedeelte van de H. Schrift in 1360 waarschijnlijk door een monnik uit het Kartuizerklooster te Herne is vervaardigd.

In zijn proefschrift voor het doctoraat in de Germaanse Filologie, dat *De Middelnederlandse vertalingen van de «Regula Sancti Benedicti»* behandelt, kon Th. Coun in 1976 geen vrede nemen met de tot dan toe voorgestane meningen omtrent de nadere bepaling der plaats waar de anonieme Bijbelvertaler van 1360 zou gewerkt hebben. Tot nog toe sprak de meest gangbare opinie zich uit voor een religieus van de benedictijnenabdij van Affligem. «Met de gegevens waarover wij beschikken, besloot Th. Coun, kunnen we met meer recht in de Bijbelvertaler

(*) Wij danken van harte de heer Hendrik Rijckaert uit Ukkel die zo vriendelijk was ons een bijdrage van de *Standaard der Letteren* van 27 mei 1977, die als titel droeg *Delftse Bijbel*, mede te delen en aldus onze aandacht trok op 'n kartuizer van Herne. Onze speciale dank gaat ook naar Dr. J. Deschamps, van de afdeling der Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, die ons zeer bereidwillig alle nuttige informatie bezorgde die het ons mogelijk maakte deze bijdrage op te stellen.

(1) Zie hierover: Edm. LAMALLE, s.j. *La Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Enghien (1314-1580)*. Doctoraatsthesis in Wijsbegeerte en Letteren, Leuven, 1932. Handschrift. — IDEM, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Enghien (par Arnold Beeltsens et Jean Ammonius)*, Leuven, 1932. — H. DELVAUX, *Chartreuse de Hérimnes*, in: *Monasticon belge*, deel IV, Brabant, fasc. 6, Luik, 1972, blz. 142-146.

(2) H. TEMPERMAN, *Les derniers jours de la chartreuse d'Hérimnes. Contribution à l'histoire de ce couvent*, in: *Annales du Cercle archéologique d'Enghien*, XIV, 1965, blz. 101-124.

van 1360 een uit Vlaanderen afkomstige kartuizer van Herne zien» (3). Eerder in zijn werk had hij bewezen dat de vertaler van de regel van Sint-Benedictus uit het jaar 1372 te vereenzelvigen is met de auteur die de Bijbel vertaald had in 1360 (4).

De Delftse Bijbel, voor het eerst gedrukt te Delft in 1477 (5), werd in 1977 in Nederland heruitgegeven. De gedrukte tekst van 1477 had tot grondslag het werk van de Bijbelvertaler van 1360. Professor Dr. C.C. de Bruin, die een uitgebreide inleiding tot deze heruitgave schreef, trad de mening van Th. Coun bij. Volgens deze geleerde lichtte Th. Coun uit Leuven op een gelukkige manier een tip op van de sluier die over de vertaling van de Bijbel van 1360 gespreid lag «door aan de hand van klemmende argumenten de gissing te poneren dat de auteur een kartuizer van het klooster van Herne is geweest» (6).

In de catalogus van de tentoonstelling die door het stedelijk museum Het Prinsenhof te Delft dit jaar werd uitgegeven onder de titel *Bijbels en Burgers. Vijf eeuwen leven met de Bijbel. 1477-1977*, schreef dezelfde professor C.C. de Bruin een bijdrage over *De Delftse Bijbel zelf*, waarin we o.a. (blz. 12-13) het volgende lezen :

De bijbel ... was ongetwijfeld gesteld in de vertaling die reeds geruime tijd in de Nederlanden had gecirculeerd en tal van malen was afgeschreven. De oorsprong van

- (3) Theo COUN, *De Middelnederlandse Vertalingen van de «Regula Sancti Benedicti»*. Proefschrift voor het doctoraat in Wijsbegeerte en Letteren, Germaanse Filologie, Leuven, 1976. Handschrift. In deel II, hoofdstuk II handelt hij over *De eerste Zuid-Nederlandse benedictijnse versie* (blz. 226-342). Over de persoon van de Bijbelvertaler van 1360 heeft hij het in het bijzonder in dit tweede deel, blz. 336-341.
- (4) «De overeenkomst van woordenschat (met de andere zeker gekende vertalingen van de Bijbelvertaler van 1360) is een der sterkste argumenten om de Regelvertaling als werk van de Bijbelvertaler van 1360 te beschouwen». O.c., deel II, blz. 332.
- (5) Over de eerste uitgave van deze Bijbel, zie benevens de hierna geciteerde inleiding van professor Dr. C.C. de Bruin : WYTZE HELLINGA, in : *De vijfhonderste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, Brussel, 1973, nr. 117, blz. 268-272. Het boek droeg als titel : *Bijbel*, werd gedrukt te Delft door Jacob Jacobszoon van der Meer en Mauricius Yemantszoon, bestond uit twee delen in folio, van 302 en 340 bladzijden en was afgewerkt op 10 januari 1477.
- (6) Prof. Dr. C.C. DE BRUIN, *De Delftse Bijbel in het licht der Historie. Inleiding bij de heruitgave A.D. 1977*, Amsterdam/Alphen a.d. Rijn, 1977. Van deze inleiding schreef Kees Fens in *De Standaard der Letteren* van 27 mei ll. : «De grote gangmaker achter het projekt van de uitgave is de Leidse hoogleraar C.C. de Bruin. Hij is een groot kenner van oude Nederlandse bijbelteksten. Hij schreef ook een inleidende tekst bij de heruitgave. En die levert zeer veel boeiende informatie op ... Alle aspecten van het boek worden behandeld en die worden zo veel en zo scherp mogelijk binnen het raam van hun tijd gezet. De inleiding is een stuk boekgeschiedenis, een brok tekstgeschiedenis, maar ook een belangrijk stuk vroomheidsgeschiedenis».

de overzetting is niet te zoeken in Holland of in enig ander in het Noorden gelegen gewest, maar in het Zuiden, vlak bij de nederlands-franse taalgrens. In 1359 en een reeks daarop volgende jaren had een kartuizer, monnik van het klooster van Herne, vlak bij Edingen (Enghien), in het uiterste noorden van Henegouwen, aan de zuidgrens van Brabant, de verdietsing tot stand gebracht; een vuurvast bewijs voor deze stelling is weliswaar nog niet geleverd, maar de resultaten van het jongste onderzoek laten geen twijfel over, dat het werk in zulk een kring is ontstaan. En wat, in de samenhang van de herdenking van 500 jaar nederlandse bijbeldruk en het thema «*Bijbels en Burgers*», een vermeldingswaardig en veelzeggend feit is, was de ontstaansreden van de moedervertaling. Kloosters als dat van Herne onderhielden nauwe contacten met gegoede burgers uit nabije of verderaf gelegen steden. Onder deze burgers bevonden zich bewelddadigers die de conventen materieel steunden, leden van families waaruit de kloosterbevolking gerecruteerd werd. Deze vromen waren het in wier midden het verlangen opkwam naar de beschikking over stichtelijke boeken in de landstaal. Het lag voor de hand dat zij bewoners van de met hen bevriende kloosters soms vroegen voor hen vertaalwerk te verrichten of kopieën te maken. Welnu, het was een invloedrijke burger van de stad Brussel die de kartuizer monnik, wiens naam helaas onbekend is, verzocht de bijbel voor hem over te zetten. Zo kwam de vertaling, een werk van lange adem, tot stand. De overzetter bepaalde zich aanvankelijk tot een bewerking van de historische boeken van de bijbel tot en met de Handelingen der Apostelen; later voegde hij er de wijsheidsboeken en de profetische boeken van het Oude Testament aan toe. Aan een bewerking van het tweede gedeelte van het Nieuw Testament is hij niet toegekomen, omdat een groot aantal perikopen hiervan voorheen reeds vertaald waren en in de Epistel- en Evangelieboeken gemeengoed waren».

Het is voor ons geweest, en vooral voor Herne, een historische aanleggenheid van belang en een reden om zorg ervoor te dragen dat de laatste overblijfselen van het kartuizerklooster in ere worden gehouden. Heel waarschijnlijk werd daar in 1360 voor het eerst de Bijbel haast volledig in Middelnederlands proza vertaald.

Het loont dan ook de moeite om aan de leden van onze Kring iets meer te zeggen over de lange weg die de geleerden hebben afgelegd om tot de mening te komen, dat een kartuizer van bij ons als de «Bijbelvertaler van 1360» moet aangezien worden.

In een latere bijdrage zullen we het dan uitvoeriger hebben over de menigvuldige vertaalwerken van deze monnik uit Herne en in het bijzonder over zijn vertaling van de Bijbel.

*
* *

De eerste die naar een identificatie van de Bijbelvertaler van 1360 gezocht heeft en een mening hieromtrent naar voren heeft gebracht, is Isaac Le Long in 1732. Volgens hem was deze vertaler een particulier, een leek en schijnbaar een Vlaming. Dat hij de allereerste geweest is die de Bijbel in proza vertaalde «blijkt uit meer dan een plaats der Voor-

reden, waarin hij zekerlijk wel gewag gemaakt zou hebben, indien er enige vroegere overzetting geweest was» (7).

Sindsdien heeft men wel eens gesuggereerd dat de vertaler in de onmiddellijke nabijheid van Jan van Ruusbroec moet geleefd hebben, namelijk als religieus van het klooster van Groenendaal of van het nabijgelegen Roodklooster.

Anderen stonden de mening voor dat de vertaler een leek zou geweest zijn, zonder echter zijn naam of herkomst nader te bepalen.

J. van Mierlo, later bijgetreden door S. Axters (8), verdedigde de opinie volgens dewelke de vertaler een zekere Vranke Callaert zou geweest zijn, een burger uit Mechelen, die bovendien nauwe betrekkingen onderhield met het klooster van Groenendaal en het kartuizerklooster van Herne.

Weer anderen meenden het auteurschap van de Bijbelvertaling van 1360 aan een minderbroeder te moeten toeschrijven.

Geen van deze gissingen werd echter door de deskundigen van de laatste jaren weerhouden (9).

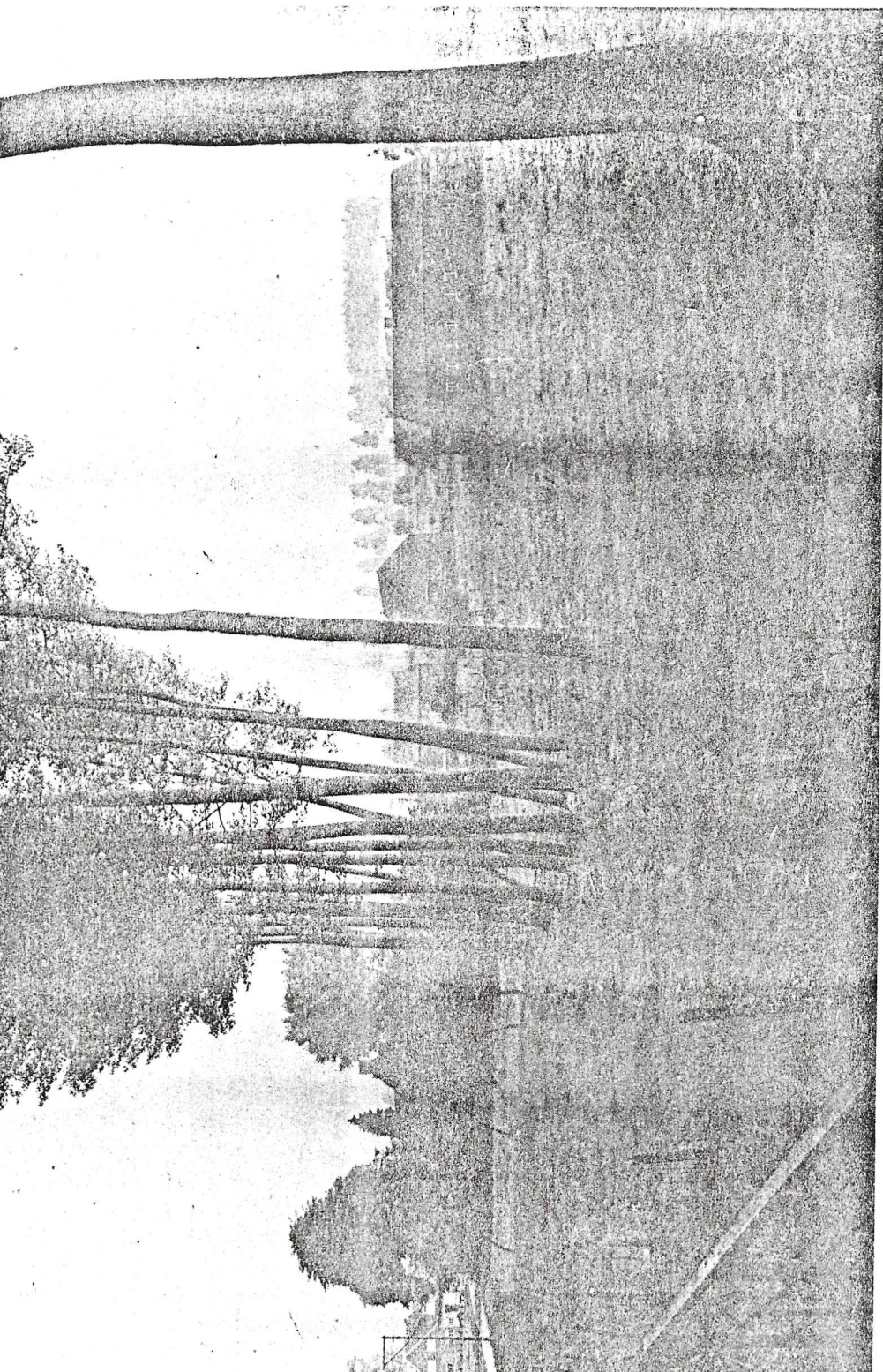
In 1964 heeft J. Deschamps als eerste de mening uitgesproken dat de Bijbelvertaler van 1360 *waarschijnlijk* een monnik uit de benedictijnenabdij van Affligem is geweest (10). Hij hield het sindsdien bij deze mening (11). In 1975 trad professor C.C. de Bruin uit Nederland deze opinie bij (12). Ze steunden zich op de hier volgende argumenten (13).

Uit de prologen die de Bijbelvertaler van 1360 aan zijn verschillende werken voegde, zowel als uit de glossen of verklarende aantekeningen die hij in de tekst inlaste, kan uitgemaakt worden dat hij op de hoogte was van Henegouwse en Aalsterse maten (14), gebruiken uit Vlaanderen kende (15), tot een kloosterorde behoorde (16), zijn communiteit getroffen werd door de gevolgen van de strijd tussen Lodewijk van Male en de burgers van Gent in de jaren 1379-1385 (17), en dat hij met welstellende burgers uit Brussel contacten onderhield, nl. met Jan Taye (18) en Lodewijk Thonijs (19). Hij was als vertaler werkzaam tussen de jaren 1357 (20) en 1388 (21).

Voortgaande op deze bijzonderheden door de vertaler zelf geleverd, diende een klooster gezocht te worden in de grensstreek tussen Vlaanderen, Henegouwen en Brabant. Het feit dat de Bijbelvertaler van 1360 ook de auteur was van de Middelnederlandse vertaling van de regel van Sint-Benedictus (22), was een eerste aanduiding om een benedictijnenabdij in dit gewest te zoeken. En vermits de vertaler op de hoogte was van de Aalsterse maten, was het aangewezen een dergelijk klooster in de omgeving van deze stad te nemen. De abdij van Affligem kwam aldus in aanmerking. Dit klooster bezat daarenboven een refugium in Brussel, van waaruit de contacten met de Brusselse burgers als Taye en Thonijs konden voortgekomen zijn. Hierbij kan nog gevoegd worden dat de abdij van Affligem bestuurd werd van 1369 tot 1398 door Almericus Taye (23), afkomstig uit Brussel en misschien wel familielid van Jan

ningen die hij in de tekst inlaste, kan uitgemaakt worden dat hij op de hoogte was van Henegouwse en Aalsterse maten (14), gebruiken uit Vlaanderen kende (15), tot een kloosterorde behoorde (16), zijn communiteit getroffen werd door de gevolgen van de strijd tussen Lodewijk van Male en de burgers van Gent in de jaren 1379-1385 (17), en dat hij met welstellende burgers uit Brussel contacten onderhield, nl. met Jan Taye (18) en Lodewijk Thonijs (19). Hij was als vertaler werkzaam tussen de jaren 1357 (20) en 1388 (21).

- (7) Isaac LE LONG, *Boekzaal der Nederduytsche Bijbels*, Amsterdam, 1732, blz. 229-231.
- (8) S. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, deel II, de eeuw van Ruusbroec, Antwerpen, 1953. In het hoofdstuk dat handelt over het gebruik van de Bijbel in de geestelijke literatuur voor leken (blz. 441-446), heeft de auteur het over de Bijbelvertaler van 1360.
- (9) Prof. Dr. C.C. DE BRUIN, *De Delftse Bijbel in het licht der Historie*. Inleiding bij de heruitgave A.D. 1977.
- (10) Dr. J. DESCHAMPS, in: *Karel van Hulthem 1764-1832*, Brussel, 1964, blz. 264 en 273.
- (11) Dr. J. DESCHAMPS, *Middelnederlandse Handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*, Leiden, tweede herziene druk, 1972, blz. 154, 171, 178, 197, 201 en 252.
- (12) Aldus Th. COUN, o.c., deel II, blz. 337.
- (13) In hun publicaties ontwikkelden beide auteurs weinig of niet hun argumenten. In hun gesprekken met Th. Coun brachten zij de gewenste ophelderingen en preciseringen. Th. COUN, o.c., deel II, blz. 338.
- (14) In een glosse bij Exodus 16,36, schrijft de vertaler van 1360: «iiiij ephi maken omtrent een rasire in Henegouwen ende omtrent iij viertelen der maten van Aalst».
- (15) We lezen bij de vertaler van 1360: «ende sonderlinghe in Vlaenderen, hebben zy costume ...».
- (16) In de proloog op het Hooglied, schrijft hij over: «enen man van onser ordenen ...».
- (17) In de proloog op Jeremias maakt hij allusie op de strijd van Lodewijk van Male en de burgers van Gent, waarvan zijn kloostergemeente te lijden had: hij noemt het jaar 1384 een tijd van «tribulatie ende vernoey».
- (18) De vertaler getuigt dat hij op verzoek van Jan Taye uit Brussel aan de vertaling van het Oud Testament begonnen is.
- (19) In 1372 vertaalde hij de regel van Sint-Benedictus in opdracht van Lodewijk Thonijs uit Brussel.
- (20) Volgens de proloog van de vertaling van de *Legenda aurea* van bisschop Jacobus de Voragine, voltooide hij dit werk in 1357. Het is het oudste van het gekend vertaalwerk van de «Bijbelvertaler van 1360». (J. DESCHAMPS, *Middelnederlandse Handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*, Leiden, 1972, blz. 197).
- (21) Het laatste van hem gekende werk, de vertaling van de *Dialogi* van Gregorius de Grote, werd geëindigd, volgens een colofon in dit handschrift, drie dagen na Allerheiligen 1388 (4 november). (J. DESCHAMPS, o.c., blz. 178).
- (22) Zie: Th. COUN, o.c., deel II, blz. 324-332.
- (23) Dom Cyprianus COPPENS, o.s.B., *Een lijst van Affligemse Monniken uit de Catalogus Monachorum van Dom Beda Regaus*, in: *Affligemensia, Bijdragen tot de geschiedenis van de abdij Affligem*. Aflevering 6, maart 1949, blz. 146.

Herne. Huidige toestand van het vroegere Kartuizerklooster (A.R.)

Taye. Ook leefde er toen nog een andere monnik, Frans Taye, in deze abdij; hij was evenals de abt uit Brussel afkomstig (24).

Verleden jaar dan nam Th. Coun de argumenten, die ten voordele van Affligem door voornoemde auteurs werden aangehaald (25), onder de loupe (26).

De taal van het naar de autograaf gekopieerd handschrift is duidelijk Brabants, alhoewel daarin ook enkele Vlaamse elementen of flandricismen voorkomen.

De vertaler geeft eerst de maten van Henegouwen aan, deze van Aalst komen enkel op de tweede plaats. De aanhaling van de Aalsterse inhoudsmaten kan er wellicht op wijzen dat hij uit de streek van Aalst afkomstig is. Daaruit volgt nog niet noodzakelijk dat zijn werkplaats in dezelfde omgeving dient gezocht te worden. Het feit dat hij de inhoudsmaten van Henegouwen op de eerste plaats vernoemt, duidt er eerder op dat hij elders dan in zijn geboortestreek leefde, toen hij aan zijn vertaalwerk bezig was.

De voorgestane stelling ten gunste van de abdij van Affligem zou een geldige veronderstelling zijn wanneer er geen andere aanneembare hypothese voorhanden was. Welnu, volgens Th. Coun gelden de aangehaalde argumenten voor Affligem óók en méér nog voor het kartuizerklooster van Herne.

Men ziet niet goed in waarom een monnik van Affligem in zijn vertaalwerk de inhoudsmaten van Henegouwen zou aangegeven hebben in een in het Diets opgestelde verklarende aantekening. Voor een kartuizer, die te Herne leefde, was dit vanzelfsprekend. Zijn klooster lag immers toen in het graafschap Henegouwen, alhoewel de volkstaal van die streek zuiver diets was. De kartuizers van Herne bezaten goederen in het Aalsterse, hieruit is het te verklaren dat de vertaler ook de inhoudsmaten van die streek aangaf. Verschillende religieuzen van het klooster waren daarbij afkomstig uit de stad en het land van Aalst. Misschien was de vertaler zelf een Aalstenaar.

De kartuizers van Herne waren goede bekenden van Thonijs uit Brussel en door hun beste betrekkingen met het klooster van Groenedaal konden ze ook in contact komen met gegoede burgers uit Brussel.

Van de oorlogsomstandigheden waarover de vertaler het heeft en waaronder zijn klooster te lijden had, worden in de kronieken van de

(24) *Ibidem*, blz.

(25) Men vindt de argumenten ten gunste van de abdij Affligem aangegeven door Dr. C.C. DE BRUIN, *De Delftse Bijbel in het licht der historie*, Amsterdam, 1977 (blz. 13).

(26) Th. COUN, o.c., deel II, blz. 337-342.

kartuizers van Herne gewag gemaakt (27); dit schijnt voor Affligem niet het geval te zijn (28).

Eindelijk valt nog op te merken dat de vertaler geen melding maakt van innerlijke moeilijkheden in zijn klooster omtrent de pauskwestie van die tijd. Bij de kartuizers deden die zich tijdens de jaren 1360-1385 niet voor. Zijn stilzwijgen kan aldus verklaard worden. Bij de benedictijnen van Affligem echter was er uitgesproken verdeeldheid over deze kwestie (29). In de veronderstelling dat de vertaler van 1360 een monnik van Affligem zou geweest zijn, is zijn stilzwijgen hierover minder aanvaardbaar.

Hieruit besluit dan Th. Coun dat al de argumenten die ten gunste van Affligem aangehaald worden eveneens gelden voor Herne, ja eerder ten voordele van het kartuizerklooster uitvallen.

FOLKLORISTISCHE SPROKKELS UIT BEVER

door R.-L. DELTAND

Dit is een verzameling van losse nota's omtrent de folkloristische gebruiken bij de bevolking van Bever. Ze worden bondig weergegeven door de bovenvermelde schrijver, die eveneens auteur is o.a. van «*Les Chapelles et les Calvaires de Bièèvre et des environs*», «*Histoire et Géographie de Bois-de-Lessines*», «*Le père récollet Louis Hennepin*», enz.

De oorspronkelijke tekst, daterend van 1937, is in het Nederlands bewerkt en aangevuld door Arno Jean.

OUDE GEWOONTEN DIE NIET RECHTSTREEKS BETREKKING HEBBEN OP DE GODSDIENST

ZAAIEN

Wanneer de boer het zaaisel (granen) klaarmaakt, brengt de boerin op de schuurvloer wijwater om de korrels te besproeien, zij mengelt er ook een weinig palmtak in en enige brokjes gewijde kaars of laat enige druppeltjes van de brandende gewijde kaars er in afdruipe. Dit om de goddelijke zegen te bekomen. Deze gewoonte staat op het punt te verdwijnen.

OOGSTEN

Wanneer de laatste kar graan het hoeveplein binnenrijdt, roept de boerin haar pikkers en binders bij zich en nodigt ze uit op een avondmaal met wafels en rijstpap.

Men drinkt en eet er zeer goed.

Somtijds blijven een paar man op de laatste kar met een ruiker in de hand en zingen bij de aankomst op de boerderij. Ze groeten met een vrolijk gebaar al de voorbijgangers.

AANKOOP VAN EEN BEEST

Wanneer een landbouwer een hoevedier aankoopt, hetzij een kalf of een biggen (viggen) bijvoorbeeld, dan zal hij het niet in de stal laten

(27) Zie hierover : Edm. LAMALLE, *Chronique de la Chartreuse de Chapelle à Hérimnes-lez-Enghien de Arnold Beeltsens et Jean Ammonius*, Leuven, 1932, blz. 36; waarin we lezen : «*Anno Domini 1381 vel parum postea, propter guerras flandrensés quae duraverunt septem annis, conventus huius domus fugit Bruxellas ...*». (In het jaar onzes Heren 1381, of ietwat later, moest de kloostergemeenschap van dit huis naar Brussel vluchten ter oorzaak van de Vlaamse oorlog die zeven jaar duurde).

(28) Dom BERNARD, o.s.B., *Geschiedenis der benedictijner abdij van Affligem*, Gent, 1890, blz. 134-143, behandelt de periode gaande van 1369 tot 1413. Hij maakt ook geen gewag van de oorlog in kwestie.

(29) *Ibidem*, blz. 139.